

Genero eta sexuaren berridazketa: Itxaro Borda eta polizia eleberrien kasua

Reescritura del sexo y el género en la novela policiaca vasca: Itxaro Borda

Réécriture de sexe et de genre dans le roman policier basque: Itxaro Borda

Rewriting gender and sex: Itxaro Borda and the case of Basque detective novels

LASARTE, Gema
Euskal Herriko Unibertsitatea (EHU/UPV)

Noiz jaso: 2014-03-14
Noiz onartua: 2014-04-28

Euskera. 2013, 58, 2. 753-783. Bilbo
ISSN 0210-1564

Euskal literaturaren historian emakume detektibe eta lesbiana bakarra Amaia Ezpeldoi da, eta artikulu honen hautua pertsonaia horren garrantzia eta ekarpena kontuan hartuta egin da. Itxaro Bordak munduaren ikuskera emakume baten begietatik eskaini digu.

Artikulu hau, lehenik, polizia eleberraren baitan maneiatzen diren kontzeptuen inguruan arituko da, gainera bada ere. Historia horren garapena emakume idazleek polizia eleberrari egindako ekarpenean oinarritu da; detektibe femeninoen sorreran parentesia eginez, betiere emakume idazleen sorkuntza lagun. Azkenik, Bordak bere bost polizia eleberrietan sortutako Amaia Ezpeldoi detektibe emakumezkoa aztertuko da.

Hitz-gakoak: Itxaro Borda, polizia eleberria, *queer*, Amaia Ezpeldoi, generoa.

Amaia Ezpeldoi es la única detective lesbiana en la historia de de la literatura vasca, y la elección de este artículo, se ha hecho teniendo en cuenta la importancia y la aportación de este personaje. Itxaro Borda nos ofrece una cosmovisión desde los ojos de una mujer.

Este artículo, lo primero y aunque de modo superficial, abordara los conceptos que se utilizan en las novelas policíacas. El desarrollo se cimentará en el estudio de la aportación de las escritoras femeninas al género policiaco. Para finalizar, se estudiará la figura de Amaia Ezpeldoi, mujer detective y protagonista de cinco novelas escritas por Itxaro Borda.

Palabras clave: Itxaro Borda, novela policíaca, *queer*, Amaia Ezpeldoi, genero.

Amaia Ezpeldoi est la seule détective lesbienne dans l'histoire de la littérature basque et le choix de cet article a été fait en tenant compte de l'importance et de l'apport de ce personnage. Itxaro Borda nous offre ici une vision du monde depuis les yeux d'une femme.

Cet article, tout d'abord et bien que de façon superficielle, abordera les concepts utilisés dans les romans policiers. Le déroulement de cette histoire se basera sur l'étude de l'apport des écrivains femmes au roman policier. Pour terminer, on étudiera le personnage d'Amaia Ezpeldoi, femme détective et protagoniste de cinq romans écrits par Itxaro Borda.

Mots-clés: Itxaro Borda, roman policier, *queer*, Amaia Ezpeldoi, genre.

Amaia Ezpeldoi is the only lesbian detective in the history of Basque literature and has been chosen for this article in view of the importance and the contribution of her character. Itxaro Borda offers us a view of the world through the eyes of a woman.

First of all, the concepts dealt with in detective stories are discussed briefly. The development is based on the study of the contribution of women writers to the crime genre. Fi-

nally, the figure of Amaia Ezpeldoi, female detective and protagonist of five novels written by Itxaro Borda, is discussed.

Keywords: Itxaro Borda, detective novel, *queer*, Amaia Ezpeldoi, gender.

0. Sarrera

Euskal literaturaren historian emakume detektibe eta lesbiana bakarra Amaia Ezpeldoi da, eta artikulu honen hautua pertsonaia horren garrantzia eta ekarpena kontuan hartuta egin da. Núñez-Beteluk (2002) esaten duen bezala, Bordak munduaren ikuskera emakume baten begietatik eskaini digu. Emakume edota pertsonaia hori, gainera, aldi berean sistematik kanpo dago. «In the end, Ezpeldoi is left home alone but her identity is reaffirmed by the defense of the two elements that make her who she is: her minority language and her unconventional sexuality» (Núñez-Betelu, 2002, 168).

Artikulu hau, lehenik, polizia errelatoaren erretorikaren inguruan arituko da; hartara, polizia eleberraren baitan maneiatzen diren kontzeptuen berri emango da, eta, halaber, genero horren ezaugarriak eta ezagutu beharrekoak emango dira, gainera bada ere. Historia horren garapena emakume idazleek polizia eleberrari egindako ekarpenean oinarritu da; detektibe femeninoen sorreran parentesia eginez, betiere emakume idazleen sorkuntza lagun.

Azkenik, Bordak bere bost polizia eleberrietan sortutako Amaia Ezpeldoi detektibe emakumezkoa aztertuko da.

1. Esparru teoriko-metodologikoa

1.1. Kontzeptuak

1.1.1. *Eleberrri beltza*

Polizia eleberraren definizioa egiteko orduan, Martín Cerezorena (2005, 2006) egin dugu geure:

La literatura policiaca agrupa aquellas obras de ficción en las que se produce un hecho criminal, una ruptura de orden cotidiano, un quebrantamiento de la ley, lo que da lugar a una investigación sobre ese hecho. (Martín Cerezo, 2005, 1-2)

Espainiatik eta Frantziatik harturikoa adiera dugu *polizia eleberria* terminoa, Espainian *novela policiaca* eta Frantzian *roman policier* terminoak erabiltzen baitira, Italian, *romanzo giallo*, Alemanian *kriminalroman* eta Ingalaterran eta Estatu Batuetan, luzeraren arabera, *detective novel* edota *detective story* (Martín Cerezo, 2006, 29).

Genero honen inguruan azpimarragarria da, ikusi dugun modura, generoa bera izendatzeko zenbat hitz dauden. «Literatura de intriga, literatura de enigma, literatura de detective, literatura policial, criminal, novela negra» (Martín Cerezo, 2006, 36). Zentzu honetan, nahikoa kontsentsu zabalago gertakizun kriminal bat bilbatzen duen fikziozko lana polizia literatura gisa berresteko orduan (Martín Cerezo, 2006; Keating, 2003; George, 2002). «El crimen es la humanidad llevada al límite, in extremis, más que eso, el crimen es la humanidad fuera de la normalidad» (George, 2002, 8).

Aniztasun hori hobeto zehazte aldera, generoaren mugarri kontsideratzen diren bi tipologiaren arteko desberdintasunak komentatzeko ditugu. Horrela, komentatu berri dugun polizia eleberri klasikoaren ondoan, nobela beltza dugu.

Nobela beltza polizia generoaren azpigenero bat da. Estatu Batuetan sortua, eta geroago beste lurralde batzuetara hedatua. Nobela beltza, polizia nobela intelektual klasikotik urruntzen da, eta, horregatik, ez da beti inportantea hiltzailea zein den jakitea edo asmatzea (Hernandez Abaitua, 1982).

Diríase que se trata de una literatura narrativa, con origen en los Estados Unidos durante los años 20 y con un desarrollo típico y primordialmente norteamericano, ceñida al enfoque realista y socio-político de la contemporánea temática del crimen, encauzada paulatinamente como un género determinado, practicada mayoritariamente por especialistas. (Coma, 2001, 12-17)

1.1.2. *Lesbiana eta queer kontzeptuak*

Lesbiana eta *queer* kontzeptuen inguruko hausnarketa ezinbestekoa dugu Bordaren eleberrien azterketari ekin baino lehen. Lesbiana kontzeptua Beatriz Gimeno *La liberación de una generación. Historia y análisis político del*

lesbianismo (2006) liburutik hartu dugu; hala, beste emakumeak desio dituen edo patriarkatuari erresistentzia egiteko estrategia moduan beste emakumeekin identifikatzen edo sexua duen edozein emakume da lesbiana.

Queer teoriak aro modernoko borroka identitarioei kritika egiten diete (feminismoari, gay eta lesbianen mugimenduari), eta aniztasunaren aldarrikapena egiten dute. Generoa gaudituz nahi da, emakume femeninoa eta gizon maskulinoa binomioa aukera bakarra ez dela aldarrikatuz. Gizon eta emakume kategoriak ez dituzte onartzen. *Queer*-ak, arraroa esan nahi du. Hain justu ere, feminismotik eratorritako hitza eta ingelesez gay eta lesbianak iraintzeko termino bat, eta 1990eko hamarkadan AEBn sexualki normatiboa ez den guztia izendatzeko hartua konnotazio negatiboak positibo bihurtzeko. *Queer* teoria erabiliz, Teresa de Lauretis-ek 1991n generoari buruzko teoria bat proposatu zuen. Teoria horren arabera, identitate sexuala, genero-identitatea eta joera sexuala eraikuntza sozialak dira, beraz, generoa nahiz sexua historikoak eta aldagarriak, eraikitakoak, asmatutakoak dira (Alvarez, 2014).

Judith Butlerrek performatibitatearen kontzeptuaren ekarpena egin zuen *queer* teoriara. *El género en disputa. El feminismo y la liberación de la identidad* (2001) edota *Cuerpos que importan* (2002) liburuetan erabiltzen du kontzeptua, eta esaten du sexua, sexualitatea eta generoa errepikapen performatiboak direla. Beraz, genero identitatea errepikapen performatibo hori interpretatzera edota ikastera mugatuko litzateke. Kattalin Minerrek Terre Thaemlitz «*Ez naiz lesbiana*» artikulutik aipu bat jasotzen du (Thaemlitz *apud.* Miner, 2010, 365):

Zein da nire identitatea, gizonetik emakumerako transexual heterosexual batekin harreman bat duen gizonetz jantzitako drag queen transgenero bat banaiz, kontuan hartuz nik ez dakidala trans dela? Eta onartzen badut banekiela trans dela, zer? Eta emakumez jantzita banago, zer? Eta gay bada? Eta *queer* gisa identifikatzen bada, zer? Eta bisexuala bada, zer?....

Queer (arraroa-estrainoa) pertsonaia bat dugu aztergai eleberri multzo honetan, *queer* begirada duena. Begirada horrek, hasteko, ikusezintasunetik atera ditu pertsonaia periferiko guztiak: lesbianak, gayak, bisexualak, tran-

sexualak, transgeneroak. «*Queer* irakurketa terminoak, heterosexualitateaz besteko sexualitatearen inguruko irakurketak biltzen ditu» (Egaña, 2010, 9). Ikusezintasunetik erreskatatzea da *queer* teoria erabiltzen dutenen lehen zeregina, eta, bestetik, *queer* pertsonaiak aztertzea. Horren harira, Rikardo Arregi Díaz de Herediak dio gay pertsonaiak testuingurutik kanpo daudela, deskontestualizatuak, galduta (2010, 52). Mikel Ayerbek, Adrián Meloren *El amor de los muchachos* (2005) liburua aipatzen du, eta, liburuko hitzak egokituz, honako hau dio: « Literatur lanen historian zehar tragedia izan da gay protagonista edo pertsonaiei egokitu izan zaien generoa edo patu literarioa, eta tragedia eta tremendismo kontuak aintzat hartu dira» (Ayerbe, 2010, 81).

1.2. Ardatz tematikoa: Genero eta sexuaren berridazketa

Detektibe emakumezkoen bidez, orain arteko detektibe estereotipo guztiak azpikoz gora irauli dituzte horretaz baliatu diren idazle emakumezkoek. Egite horrek, hegemonikoki gizonezkoena den mundu ikuskera dekonstruitzea, deseraikitzea, edota desmitifikatzea dakar.

Sue Grafton, Marcia Mulerr eta Sara Paretsky idazle amerikarrak aztertu zituen Ann Wilsonen (1995, 149), eta, haren hitzetan, detektibe nobela beltzaren tradizioaren berritzaileak edota eraldatzaileak ditugu idazle horiek. Egile horiek genero beltzean agertzen den estereotipo maskulinoa eta misoginoa irauli eta deskodetu egiten dute.

Lesbianismoak nobela beltzaren hautua egin du, heterosexismoa patriarkatuaren erakunde nagusia dela eta patriarkatuak emakumeen mundua baztertu egiten duela argudiatuta. Hala, eleberrigintza horren egitekoa nahitaezko heterosexualitateari kritika egitea, komunitate femenino alternatiboak sortzea eta emakumea identifikatzea ere bada (Rul, 1975; Riche, 1978; Wittig, 2005).

Hastapenetan, literatur kritika lesbikoek idazle lesbianen lanak bakarrik aztertzen zituzten, baina Jane Rule (1975) haratago joan zen, planteamendu autobiografikoak gainditu eta genero aniztasuna aztertzen hasi baitzen.

Queer teoria kontuan izanda aztertuko dugu eleberri lesbikoa, edota sexuaren eta generoaren berridazketa; izan ere, parodia izan da nagusiki emakume idazleek erabilitako lanabesa detektibe lesbianak sortzeko orduan. Ez soilik parodia: kritika zorrotza eta lesbiar identitatearen garapena ere izan dira emakume lesbianek eraikitako eleberrigintzan (Palmer, 1997; Munt, 1994). Detektibe lesbianen eleberrigintzak proposatzen duen genero aniztasuna aztertzeko, beraz, *queer* teoriak iradokitzen dituen generoaren eta sexuaren berridazketak oso egokitzat jo ditugu.

1.3. Metodologia. Narratologia eta pertsonaiak

Ardatz tematikoak nahiz kontzeptuak horiek badira ere, corpusaren azterketarako erabiliko den metodologia pertsonaien azterketan datza. Pertsonaiaren azterketari gagozkioz, aipatzekoak dira narratologiaren baitan egin diren ikerketa zehatzak. Hortxe ditugu, esaterako, Greimasen lanak (1966), eta autore horri Mieke Bal-ek (1985) eta Shlomith Rimmon Kenan-ek (1983) egin dizkioten zuzenketak.

Greimas (1983) izan zen, Tesnièreren (1965) gramatika estrukturalaren terminoez baliatuz, *actant* hitza literatur azterketara egokitu zuena (ikus Retolaza in *Literatura Terminoen Hiztegia*, 2008, 25-26). Aktantearen izaera narrazioaren ekintzan izaki batek betetzen duen funtzioaren baitan definitzen da.

Honako eskema hau proposatu zuen Greimasek paradigma aktantziala esplikatzeko: *subjektua*, *objektua*, *laguntzailea*, *aurkakoa*, *eragilea* eta *hartzailea*. Funtziorik nagusia *subjektuak* garatuko du, beste funtzio guztiak subjektuaren baitan mugitzen baitira. Subjektuak zerbait nahi du beti. Nahi edo helburu hori *objektu* bat da; bai pertsona bat, bai zerbait abstraktua. Eragileak subjektua objektua aurkitzera bultzatzen du. Horrela, *laguntzailea* azal daiteke, objektua lortzen laguntzeko; edo *aurkakoa* azal daiteke, bideak nekezago bihurtzeko. *Eragileak* objektua kasurik gehienetan subjektuarentzat bilatzen du. *Hartzailea*, beraz, kasu gehienetan subjektu bera da. Funtzio gramatikalean, subjektua eta eragilea dira funtziorik dinamikoak dituztenak. Objektuaren eta hartzailearen funtzioak pasiboak dira (Bal, 1985, 36).

Balentzat (1985, 87), bestalde, pertsonaia giza ezaugarri bereizgarriak dituen aktorea da. Haren ustez, aktoreak leku estrukturala betetzen du narrazioan; pertsonaiak, aldiz, esanahi semantiko osoa du. Balek, pertsonaiaren eraikuntzaren inguruko teorian, elementu batzuk ezinbestekotzat jotzen ditu pertsonaia eraikitzeke: erreferentzi markoa, errepikapena, akumulazioa, harremanak eta transformazioak. Ardatz semantikoak ere kontuan izango ditu pertsonaiaren nolakotasuna zehazteko. «La repetición, la acumulación, las relaciones con otros y las transformaciones son cuatro principios distintos que operan conjuntamente para construir la imagen del personaje» (Bal, 1985, 94).

Greimasen aktante kontzeptuari egindako azterketekin jarraituz, Carmen Boves semiotikalariarena aipatu beharko genuke. Bovesek (1993), pertsonaiaren definizioa gauzatzeko garaian, unitate pragmatikoa ere erantsen dio unitate sintaktiko eta semantikoari. «La función del personaje exige determinados signos de ser (descripción), unos determinados valores semánticos y unas determinadas posibilidades de relación con elementos exteriores a la obra (pragmática) (Boves, 1993, 157).

1.4. Aurrekariak

1.4.1. *Emakume idazleak eta polizia eleberria*

Elizabeth Georgek (2002) dio Ingalaterran 1920-50 bitartean, polizia eleberrien Urrezko Aroan, emakume idazleak nagusitu zirela oro har.

Georgek emakume idazleek polizia eleberriei zieten mirespena eta horretan izan zuten arrakasta oso modu xumean argitzen du. «Las mujeres optaron por escribir historias de crimen y misterio porque lo hicieron bien y tuvieron éxito. El éxito de una mujer engendra el anhelo de éxito en otra» (George, 2002, 12).

Ingalaterran emakumeek arrakasta handia izan bazuten ere, ez zuten patu bera eduki Estatu Batuetan nobela beltzak ezagutu zuen Urrezko Aroan; izan ere, Georgeren hitzetan, berandu iritsi baitziren emakume idaz-

leak Dashiell Hammett eta Raymond Chandler jaun eta jabe ziren eremura.

Al pensar en la edad de oro en Estados Unidos, pensamos en Dashiell Hammett y Raymond Chandler, en relatos en primera persona con detectives privados rudos que fuman, beben *bourbon*, viven en apartamentos desaliñados y se refieren a las mujeres desdeñosamente como «damas». Emplean armas y puños, y les sobra temperamento. Son solitarios, y les gusta serlo. (George, 2002, 12)

Horrela, gizonezkoen eremu batean sartzeak, adorea eta gogortasuna eskatzen zien emakume idazleei, batzuek modu gozoan egin zuten sarrera, beste batzuek ordu txarrean eta ahal zuten bezala.

Otras decidieron irrumpir de forma intempestiva y unirse a los hombres, dando vida a investigadoras privadas tan tenaces como los hombres a los que pretendían reemplazar. Sue Grafton y Sarah Paretsky demostraron de forma irrefutable que las mujeres detectives serían aceptadas por un público lector formado tanto por hombres como por mujeres, y un espectro de escritoras empezó a seguir los pasos de Grafton y Paretsky. (George, 2002, 13)

Priscilla L. Waltonek eta Manina Jonesek (1999, 63) diote emakumezkoen eleberri gogorrek funtzionatu zutela, giza gaien espazioa bereganatzen jakin zutelako bestela emakume irakurleak jabetuko ez liratekeen moduan.

Emakumezkoek estreinatu berri zuten genero honen inguruan, Sally R. Muntek 1994an egin zuen ikerketan ondorioztatu zuen 80ko hamarkadatik aurrera munduko leku gehientsuenetan, —batez ere Estatu Batuetan eta Britainia Handian— irakurri nahi zuen eta irakurri behar zuen feminista ororentzat nahitaezko irakurgai bihurtu zela jaiotzen ari zen emakumeen eleberri mota (Shelley, 2002)

La mujeres obviamente reescriben esta norma, no porque su detective sea mujer, sino también porque son las mujeres en grupo las que resuelven el caso que se les presente. Es de este modo que la ficción criminal puede ofrecer unos excelentes ejemplos para la formación de nuevos tipos de relaciones femeninas. (Shelley, 2002, 351)

Nobela poliziakoak, idazle horren esanetan, aukera handiak eskaintzen dizkio emakume idazleari emakumea jomuga duen genero indarkeria hedatua dagoen gizarte patriarkala aztertzeke. Shelleyk, Maria-Antonia Oliver egilea azterbide duela, berdintasunetik detektibe femeninoek rolen parekatzeak lekarkeen ikerketa proposamena estimatzen duen neurri berean, gizonetako mundu militarra nahiz poliziala deskodetzeko tresna paregabatzat hartzen du polizia eleberriak eraikitzen duen eremua.

La libertad de la que goza la detective de ficción, su búsqueda de apoyo entre otras mujeres, su capacidad para el liderazgo, y su intento de lograr los cambios sociales e ideológicos imprescindibles para su plena participación socio-cultural, la postulan como modelo de rol positivo para las lectoras de la novela criminal ahora y en los próximos años de nuestro nuevo milenio. (Shelley, 2002, 357)

Sue Grafton-ek, Marcia Muller-ek eta Sara Paretskyk sortutako detektibeak aztertu zituen Ann Wilson-ek (1995); izan ere, Kinsey Milhone, Sharon McCone eta Victoria Ifigenia Warshawski izan dira detektibeen mundu gogorrean sartu diren ospetsuenetakoak. «The primary appeal is readily evident: a heroine modelled on a hard-boiled detective is a woman who is self-reliant and independent, a prototype of a feminist ideal» (Wilson, 1995, 149).

Maria Soledad Rodríguez-ek (2009), Löwyren adierak bere eginaz, dio eleberri beltzak aukera ezin hobea eskaini diola emakume idazleari generoak ezartzen dituen rola auzitan jarri eta egun aurkezten ari diren identitate femenino berrien aldaketak proposatzeko (Rodríguez, 2009). Rodríguez-ek testu horretan Alicia Giménez Bartlett nobelagilearen Petra Delicado detektibea aztertzen du, eta erakusten du rolen iraulketa nola gerta daitekeen.

Kritika feministak ikuspegi ezberdinak erakutsi baldin baditu ere polizia eleberriak generoari egindako ekarpenetan, emakume idazleak detektibeen munduan eginiko ibilbidea modu objektiboan aztertzeke, emakumezko detektibeen ibilbidearen jarraipena egitea proposatzen dugu, eta, horretarako, bostaldi aukeratu ditugu.

1.4.2. Bost aldi emakumezko detektibearen testu aurkezpenetan

Maria del Mar Torrijok *Dentro y fuera de la norma: representación textual de la mujer detective en la literatura anglo-norteamericana* (2007) artikuluan, aipatzen dituen lau sasoieta oinarritu dugu detektibeen ibilbidea.

1.4.2.1. Lehen aldia: lehendabiziko lady detektibeak

Torrijosek lehen aldia 1860-1930 bitartean ikusten du. Lehendabiziko lady detektibeak W. S. Hayward-en *The Revelations of a Lady Detective* (1860) eta Andrew Forresteren *The Female Detective* (1864) eleberrietan ezagutu ziren. Sherlock Holmes sortu aurretik, ordea, Anna Katherine Greenek Miss Butterwort detektibe laguntzailea sortu zuen *That Affair Next Door* (1897) eleberrian. Green izan zen lehen emakume idazlea detektibe femeninoa sortu zuena, pertsonaia horri «the mother of the detective novel» esan izan diote (Torrijos, 2007; Lake, 2006). «Esta detective constituye el antecedente de la detective aficionada, solterona y chismosa que triunfa en la edad dorada con la figura de Miss Marple y Miss Silver» (Torrijos, 2007, 256). Aldi honetan, emakume detektibearen figura polemika handi batez inguratua izan zen.

Era un personaje dentro de un terreno «indebido» al que autores y autoras no se atrevían a hacer eficiente en su trabajo, otorgándole altos grados de intuición pero cierta torpeza, mostrando su habilidad para meterse en problemas, y finalmente redimiendo al personaje femenino mediante un matrimonio en el que la mujer olvidaba sus aventuras de joven. (Torrijos, 2007, 257)

1.4.2.2. Bigarren aldia: krimenaren erreginen aldia

Bigarren aldiak, generoaren urrezko aroa deritzon aroarekin bat egiten du, eta krimenaren erreginek egiten dute ezagun: Margery Allingham, Lesley Ford, Dorothy Sayers, Nagio Marsh, Josephine Tey, Patricia Wentworth eta Agatha Christiek, besteak beste. Hala eta guztiz ere, detektibe femeni-

noaren garapenak ez zuen aurrerapen handirik ezagutu aldi honetan, gizonetzko ikuspegi batetik lantzen baitzuten krimena, eta garaiko arauetatik ez baitziren ateratzen.

Muchas de ellas crearon personajes masculinos entre los que se encuentran Peter Wimpsey, Albert Campion o John Primrose. (...) Miss Marple es la aportación que realiza Agatha Christie a la detective femenina. (...) La autora construye un personaje maduro y borra con ello toda vida sexual. (Torrijos, 2007, 260)

Aldi honetakoak dira Dorothy Sayersen Harriet Vane, Patricia Wentworthen Miss Silver eta Gladis Mitchelen Miss Bradley. Sasoi honetan, Torrijosen berbetan, detektibe maskulinoa klasista eta aristokrata zen, eta emakumezkoa, afizionatua, inoiz ez profesionala, inteligentzia erabil zeza-keena, baina inoiz ez zena delituan nahastuko eta finkatutako arauetatik aterata ibiliko ez zena.

1.4.2.3. Hirugarren aldia: Cordelia Gray eta Kate Fanslerren aldia

Hirugarren aldian independentziarako bidea egiten hasten da emakume detektibeak. Aldi honetarako, Torrijosek bi idazle izendatzen ditu: Amanda Cross eta Phillips Dorothy James. Emakume horien berrikuntza da batez ere gizonezko ikuspegitik urrundu izana (2002, 262). P. D. Jamesek Cordelia Gray sortu du bere eleberrietan. Hasieran, gaztea eta ezjakina bazen ere, denborarekin garatuz joango da.

Cordelia Gray muestra los obstáculos que encuentra una mujer que decide dedicarse a una profesión «masculina», donde a las dificultades del trabajo se añaden las barreras sociales a las que como mujer debe enfrentarse. (Torrijos, 2002, 263)

Zentzu horretan, Muntek (1994, 25) esaten du Jamesen berrikuntzak oinarri-oinarrian formalak direla. Amanda Cross idazlea, Columbia eta New York Unibertsitateko Carolyn Heilbrun irakaslea eta kritikari feminista eza-guna da. Bere ideologia feminista aurkezteko egokiera eskaintzen diote bere eleberriek, eta, horrela, Kate Fansler protagonista sortu du.

Kate Fansler, no longer young, is a tenured professor at a major university. She is blessed with an independent income which enables her to come and go as she pleases. Like the classical detective, she is in some respect comfortably, conservative-manners are important to her, and she loathes the promiscuous use of first names and bad grammar... She dresses elegantly in ultra-suede suits and flat but fashionable shoes... She demands time alone; she smokes; she drinks, usually martinis. (Torrijos, 2007, 264)

Torrijosek emakume idazle horiek emakume detektibeak independen-
tziarako bidean jarri zituztela dio, baina euren feminismoa, hurrengo aldia-
rekin alderatuta, askoz ere apalagoa ikusten du.

Amanda Cross supone un avance en el desarrollo de la mujer
detective aunque su feminismo es, como el de P. D. James, de corte
humanista y liberal, y en absoluto tan radical como sus sucesoras, las
cuales intentarán plasmar su ideología feminista dentro del subgéne-
ro de la novela negra. (Torrijos, 2007, 265)

1.4.2.4. Laugarren aldia: mundu ikuskera maskulinoaren eta ideologia feministaren uztarketaren aldia

Laugarren aldian, detektibeak ordura arte emakume detektibeentzat
onartuak zeuden pasibotasuna, dependentzia eta ahulezia alde batera utzi
eta estereotipo sexistak auzitan jartzen hasten dira. Gizartean dauden sexu
harremanetako botere, justizia eta ordena kontzeptuak auzitan jartzera da-
toz Barbara Wilson, Marcia Muller, Sue Grafton edota Sara Paretsky 60ko
hamarkadatik aurrera. Transformazio horiek lortzeko, ez dute aldatu behar
ohiko detektibearen itxura bakarrik, baizik eta hainbat egitura narratibo eta
hartutako hainbat ohitura ere bai (Torrijos, 2007). Aldi honen zeregin na-
gusia bi diskurtso kontrajarriak ezkontzera lerratzen da: detektibearen mundu
ikuskerak maskulinoa eta ideologia feminista uztartzera esan nahi da.

Cranny-Francis (1990) señala cómo, en el intento de reconciliar
la tradición literaria de novela negra y la ideología feminista, las au-
toras deben asumir una serie de presupuestos. En primer lugar, la
detective no debe poner en peligro ni su feminidad ni las convencio-

nes de género, es decir, dentro de la trama de la detección no debe parecer un Philip Marlowe disfrazado, por lo que tiene que aportar características femeninas que transformen la tradicional figura del detective. (Torrijos, 2007, 266)

1.4.2.5. Bosgarren aldia: detektibe lesbianen aldia

Torrijosen proposamenei bosgarren aldi bat erantsi nahi izan diegu, laugarrenaren luzapena izan daitekeen arren. Izan ere, eleberri beltzean lesbianek idatzitako eleberriak ugaritu baitziren 80ko hamarkadatik aurrera, eta, hala, detektibe lesbianek protagonismoa hartu zuten. Eta aldi honek, beste aldi guztiekin alderatuta, badu berrikuntza bat, nahiz eta gainontzeko guztiak laugarren aldian aipaturikoak indartzera lerratu. Bosgarren aldi arte, maskulinitatea eta feminitatea eta termino horietatik eratorritako esanahiak kontrajartzen baldin baziren ere, lesbianismoak garai horretan, neurri batean behintzat eta modu teorikoan bada ere, generoen mugak eta estereotipoak auzitan jartzen ziharduen. AEBetan feminista lesbianek emakumeen arteko elkartasuna eta konplizitatea aldarrikatzen zituzten.

Hartara, detektibe lesbianak akzioan, gizarte matxistaren kontra eta euren feminitatea arriskuan jarri gabe lanean ariko dira, edota identitate anitzen paradigma izango dira (Rodríguez, 2009, 250). Bosgarren aldi honetan gehiago sakondu nahi izan dugu; izan ere, artikulua honen bigarren atalera-ko ezinbesteko ataria da.

Eleberri lesbikoa prentsa alternatiboan agertzen hasiko da; hori horrela izanik, Barbara Wilsonnek, zeinak editorial txiki batean publikatu zuen, Grafton eta Paretskyk ez bezala (argitaletxe handietan publikatzen zuten), askoz ere askatasun handiagoa zuen. «Has much greater freedom to the extent that, as co-publisher of Seal Press, she controls her immediate mode of literary production» (Walton & Jones, 1999, 106). Editorial feminista txiki horiek, irabazi asmoa izateaz gain, gai feministen inguruko debatea eta analisisa bultzatzen zuten.

Idazle lesbiana gehienak prentsa alternatiboan edota editorial txikietan publikatzen hasi baziren ere, Katherine V. Forrest adibidez irakurleen eska-

riz editorial handietara pasatu zen eta beste hainbeste esan daiteke Phylis Knight, Lauri R. King, J. M. Redamann eta Mary Wings idazle lesbianeaz. Idazle lesbianen kasuan, ez dira argitaletxeak alternatiboak diren bakarrak, gaiak ere askotan, lehenagoko puntuan esan bezala, gai kritikoak dira: sexuaren gaiak gain, arraza, giza arazoak... (Lake, 2006; Walton & Jones, 1999).

A number of mainstream press writers —including Valerie Wilson Welsey, Eleanor Taylor Bland, and Chassier West, who feature African American protagonists; Dana Stabenow, whose central character is an Aleut; and Gloria White, whose detective is half-Latina— have made racial issues central to their narratives of investigation. (Walton & Jones, 1999, 109)

Nobelagile lesbianeak, emakume detektibe lesbianen bidez, arau heterosexualak urratzea dute xedetzat, forma eta arau patriarkalak parodiatuz (Munt, 1994). Horren harira Palmerrek (1997) dio protagonistaren kokapen lesbiarra bi modutakoa izan ohi dela. Batetik, gutxiengo sexualen arazoen aurkezpen eta salaketa errealista eginez, eta, bestetik, ezarritako norma edota jarrera heteronormatiboa iraultzeko parodia erabiliz. Jarrera heteronormatiboari aurre egiteaz gainera, eleberri lesbianen garapenean nortasun lesbikoaren onarpena izaten da: «the process of accepting a lesbian identity» (Reddy, 1988,123).

Emakume detektibeak testu aurkezpenetan egindako ibilbidearen emaitza dugu Itxaro Bordak bere eleberrigintzan landutako Amaia Ezpeldoi detektibe lesbiana. Desira sexuala auzitan jartzea, gai sozialen kritika eta emakumeen arteko harremanak proposatzea izango dira ezaugarri nagusiak, hurrengo ataletan ikusiko dugun bezala.

2. Itxaro Borda

2.1. Itxaro Borda biografia eta bibliografia

Baionan jaio zen 1959ko martxoaren 29an. Egun ere hantxe bizi da Paue, Paris, eta Maulen luzaz bizi ondoren. Historia Garaikidean lizentziatu zen

Paueko Unibertsitatean eta postari lanetan dihardu. Bere lehen poema *Herria* aldizkarian 1974an argitaratu zuen, harrez geroztik ez du etenik egin idaz-jardueran. 1981ean *Maiatz* literatur aldizkariaren sorreran parte hartu zuen. «La revista desde sus comienzos muestra especial interés en potenciar la creación literaria de los escritores de Iparralde y, en especial, de las mujeres así como de las culturas minoritarias. Hasta 1992, fue dirigida por Borda» (Núñez-Betelu, 2001, 16). Bere lehen poema liburua *Bizitza nola badoan* (1984) hantxe argitaratu zuen. Azkeneko 20 urteotan eleberriak, poesia, artikulua, itzulpenak, saiakerak, eta Euskal Herriko hainbat musika talde eta abeslariarentzat letrak idatzi ditu. 2002an Susa argitaletxearekin atera zuen %100 *Basque* eleberriak Euskadi Literatur Saria irabazi zuen. Argitaletxe berarekin argitaratu berri du azken nobela, *Boga boga* (Susa, 2012) (Ikus <www.basqueliterature.com/es/Katalogoak/egileak/borda>). Egileaz eta haren obraz gehiago jakiteko honatx hainbat iturri.¹ Aurreratu behar da, halere, pertsonaia femenino protagonistak, –lehen parodia liburutik (*Basilika*, 1985) –, kritika soziala eta politikoa (*100% basque*, 2001), besteak beste, konstanteak direla bere narratiban. Poesian *Bizitza nola badoan* (1984) izan zen bere lehen poema liburua eta ondorengo nondik norako literarioen ernamuina eta ahots berria. Honetan, ere beste poema liburuetan (*Beste aldean*, 1991) bezala, amodioari buruzko ikuspegia, inon kokatu ezina, hizpide izango ditu. Artikulu honetan, Bordaren eleberri poliziakoak aztertuko ditugu. *Bakean ützi arte* (1994, Susa); *Amorezko pena baño* (1996, Susa); *Bizi nizano munduan* (1996, Susa); *Jalgi hadi plazara* (2007, Susa); *Boga boga* (Susa, 2012). Eleberri hauetako, arestian esan lez, protagonista femeninoa aztertuko da: Amaia Ezpeldoi. Bost eleberri hauen artean hemezortzi urte gertatu dira, urte horietan *Queer* teoriek ez ezik, euskal literaturak ere garapena bizi izan du. Urte horietan Euskal Herriko egoera politikoan hainbat kontu gertatu da eta horiek ere jasotzen joan da Itxaro Borda eleberri hauetan. Hamarkada hauetan literatur pertsonaiaren garapenean aldatzen doana bere genero identitatea da, izan ere,

¹ www.basqueliterature.com. Idazlearen obra itzuliak ikusteko, Euskaratik itzulitako liburuen zerrendara, webgune honetan bertan. Euskal Idazleen Elkartearen web orria: EIE. "Armiarma"ren Literaturaren zubitegia. Euskal poesiaren ataria. XX. mendeko poesia kaierak. Ana Urkizaren *Zortzi unibertso zortzi idazle* (2006), 277-330. Joseba Gabilondoren *Nazioaren Hondarrak* (2006), 253-279. Retolaza eta Kortazarren *Egungo euskal eleberriaren historia* (2007), 117-127.

lehen eleberrietan bisexual gisa aurkezten da eta azkeneko bi eleberrietan lesbiana bezala. Are gehiago, *Jalgi Hadi plazara* eleberriaz eta izenburu esan-guratsuaz baliatzen da Itxaro Borda Amaia Ezpeldoi lesbiana dela argitzeko.

2.2. Euskal kritikak egindako ekarpen batzuk

Mari Jose Olaziregik, hurrengo puntuan aztertuko ditugun eleberriez mintzo (2002), kritika sozial eta politikoa agertzen dutela dio, gaurkotasun kutsu nabarmenarekin batera.

Horregatik uste dugu eleberri hauek gehiago hurbiltzen direla nobela beltzaren generora, krimen bat askatzearekin batera euskal gizartearen gatazka nagusien argazkia ere egin nahi baita (bertako egoera politikoa, euskara, intsumisioa, industrializazioa...). (Olaziregi, 2002, 164).

Ezaugarri hori esan daiteke Bordaren narratiban konstante bat dela. Euskararen babesa da beste gai bat haren eleberrigintzan ezbairik gabe nabarmentzen dena, egileak aitortzen duen bezala (White, 1996; Cillero, 2009; Olaziregi, 2002).

Bordarengan beste ezaugarri nagusietako bat lesbianismoa ardatz tematiko bilakatzea da (Núñez-Betelu, 2001; Retolaza, 2010; Atutxa 2010).

Premisa honetatik abiatuz, *no woman's land* baten topo egiten dugu Bordarekin, *queer* literaturaren erakusle bakarretako bezala, Euskal Herri lesbianaren sorkuntza eta irudikatze lanean. (Atutxa, 2010, 232)

Ingelesa, alemana, portugesa, frantsesa, galegoa edo katalana bezalako hizkuntzekin euskara nahastuz, Euskal Herriarentzako lekua lortzen du munduan; bere Euskal Herriarentzako tokia. Hibridazioaren bidez, barreaketak Bordaren ni-a kultura globalera zabaltzen du, hala, ni lesbair, nazional, euskaldun eta globalki kokatua bihurtuz. (Atutxa, 2010: 237)

Iratxe Retolazak (2010) argitzen du Bordak narratzaile, poeta eta saiogile bezala, genero guzti-guztietan, molde batera edo bestera, jorratu duela begirada lesbiarra, batik bat homoerotismo femeninoan oinarritu duena.

Joseba Gabilondok (2006) Euskal Herri frantseseko idazlerik emankorren eta euskal literaturan ekoizpen handieneko emakume idazletzat jotzen du Itxaro Borda. Halere, oraindik marjinal izaten segitzen duela dio, bai publiko orokorraren artean bai euskal literaturaren kritikari garaikide gehienen artean. Bordaren nia ni «migratzaile melankolikotzat» hartzen du Gabilondok, eta termino hori honela azaltzen du (2006, 254): «Permanenteki bere «jatorrizko etxea» galdu duen baina galera hori bere nortasuna eta desira definitzeko beharrezko subjektuaren kondizioa izendatzeko».

Bordaren migrantzia errotikoa ez da mugatzen bere egoera geopolitiko eta hizkuntzazkora. Migrantziak bere gorputza ere zeharkatzen du —bere generoa eta sexualitatea— eta, ondorioz, gorputz mutua bihurtzen du halaber, melankoliazko gorputz etxegabea. (Gabilondo, 2006, 259).

Horren harira, Itxaro Bordak *Argia* (2010-05-16) aldizkariari emaniko elkarrizketan idazle periferikotzat hartzen du bere burua:

Bai. Periferiako idazle izateak erran nahi du, batetik, literatur zurrunbilo horren erdian ez izatea, ziklonaren begian ez izatea. Beraz, libereki gehiago ukaitea gaiekin, hizkuntzarekin eta gure harreman eta iritzi politikoekin. Baditu abantailak. Erraiten dudalarik bigarren mailako idazle izaera hori, pixka bat ironikoa ere bada, Euskal Herriaren idazleak ateratzen direnean beti baitira lehen mailakoak, inor ez da gelditzen bigarren edo hirugarren mailan. (Borda, *Argia*, 2010-05-16)

Ur Apalategik (2007) pertsonaia narratzaileak duen kontatzeko modu subjektiboa azpimarratzen du eta aipatzen du, era berean, Ezpeldoik une batzuetan duen kutsu autobiografikoa. «Ezin ukatuzkoa da Amaia Ezpeldoik baduela, izan, dimentsio autobiografiko bat. Bere biografema batzuek badutela Itxaro Bordarenekiko antzekotasun handia» (Apalategi, 2007,137).

Itxaro Bordaren aurkezpen labur honekin amaitzeko, Javier Cillerok (2007) idazle honen gainean egindako argazkia eginez amaituko dugu. Cillerok Borda euskal literatur sisteman Iparraldeko emakume bezala kokatu du. Cillerok azpimarratzen du Borda 80ko hamarkadako belaunaldian,

punk-rock belaunaldian, hezia dela. Despentesen esanetan, punk-rocka generoaren inguruan eraikitako arauak dinamitzeko ariketa bat da (2007). Cillerorentzat, Bordaren lanak neurri batean autobiografikoak dira, eta euskalkiak literatur hizkuntza gisa erabiltzen ditu. Azkenik, Bordak idatzitako eleberri beltza aipatzen du Cillerok, eta horren inguruan genero marjinal bat eta pertsonaia marjinal baten aldera egin duela dio:

A lesbian detective from the rural world of the French Basque Country. In addition to this, the fact that she is the only female author who publishes her novels with the edgy, independent publisher Susa makes her stand out among peers. (Cillero, 2009, 208)

Cillerok, bestalde, hiru ezaugarri azpimarratzen ditu Bordaren eleberri-gintzan: eleberrien saila detektibe berarekin eraikitzea, detektibe homosexuala izatea eta eleberriak euskalki diferenteetan idaztea (2007).

3. Amaia Ezpeldoi

3.1. Parodian eraikia (iruzkinak)

Lehenik eta behin esan behar dugu aztertuko dugun subjektu protagonista nagusia eta bakarra Amaia Ezpeldoi dela eta pertsonaia honen esanahia (Bal, 1985) eta ezaugarriak aztertzen ariko garela hurrengo puntuetan, betiere, marko teorikoan aipaturikoa kontuan izanik.

Lehengo puntuan aipatu dugu eleberri lesbien bi ezaugarri nagusi dituztela batik bat. Batetik, patriarkatuak eraikitako arauak salatzea edota parodiatzea (Munt, 1994; Palmer, 1997) eta, bigarrenik, lesbianaren identitatea onartzea eta eleberrian horren garapena ahalbidetzea. Bi puntu horiek landuko ditugu hurrenez hurren.

Iratxe Retolazak (2010) ondo esaten duen bezala, Itxaro Bordak parodiaren alde egin du bere nobeletan, eta ikuskera parodiko horretan egituratu du kritika soziala eta diskurtso hegemonikoen transgresioa. Transgresio hori ahalbidetzeko, lehenik eta behin, Amaia Ezpeldoi detektibe diseinatu du Bordak. Ezpeldoi ez da ezagutzen diren detektibe gogorren kastakoa; senti-

mentala da, Lenin miresten du, abertzalea da eta joera lesbikoa du (Olaziregi, 2002).

Parodiarekin hasteko, bost eleberrietan honela aurkezten du Ezpeldoik bere burua:

Ez naiz ofiziozko detektibea: ez daukat adiskiderik poliziategietan, alderantziz, noski. Normalean errazagoak eta sinpleagoak diren afe-retan murgiltzen naiz: behi, behor, ardi errebelatu eta ohaide heterodoxak bilatzen, jabe senar zein emazteen manupean. (*Jalgi hadi plazara*, 86).

Queer pertsonaia hau, herri eta nortasun finkorik ez duen konstruktua da, identitate eta mintzaira nahastuen erreferentzia. «Herri eta nortasun finkorik ez nuen: zenbaitentzat nire euskara «español» zen, besteentzat manexina nintzen, eta gainerantikoendako auhaitera joaiten nintzelako, mexprexu poxiño batekin, amikuztarra (...) Ahosabaian mintzairak nahastikatzen zitzaizkidan, eta haurtzarokoa galtzear nidegon» (*Bizi nizano munduan*, 28).

Identitate anitzaz gain (Cillero, 2007), identitate kameleonikoa ere (Preciado, 2008: 15-6) azaltzen du; beraz, *queer* ikuspegitik, detektibeen nortasun finkoa (Marín Cerezo, 2006, 61-3) hankaz gora jartzen du Ezpeldoik. «Egia zen Hercules Poirot bilakatu nintzela, Lili Rush, Jack Malone, eta Lauren Laurano izan ondoren. Gustatzen zitzaidan nortasuna aldatzea ikaragarri, kameleoi bat nintzen» (*Jalgi hadi plazara*, 191).

Amorezko pena baño (1996) eleberrian, Amaia Ezpeldoik aitortzen du ez dela detektibe amerikanoa, kolpeak eta tiroak ez dituela maite. «Ez naiz zorigaitzez Philip Marlowe, ez naiz Scully beldurgabea, Mulder-en laguntzaillea, are gutiago odola uhinka dariola xerkatzea laket zaion Kinsey Millhone andereñoa! Ene lana, normalean, ohaide infidelen eta kabale errebelatuen etxera ekartea da! (*Amorezko pena baño*, 149).

Detektibe xeble (Retolaza, 2010, 126) hau, hurrengo puntuan ikusiko dugun bezala, etxegabea, nomada, arima erratua, jendetasun aldetik nahiz hizkuntza ikuspegitik umezurtz linguistikoa ez ezik, langabea ere bada. «Langabetu komikoa nintzen ni ere» (*Bizi nizano munduan*, 17). «Armadak

gizon hezten zuen, ezkontzak eta haurdunaldiak emaztea emazte, eta lanak jendea jende» (*Bizi nizano munduan*, 16).

3.1.1. Parodiaren bidez gizartea nahiz hizkuntza salatzen

Horra hor nobela beltzak paradigma gisa aurkezturiko detektibe gogorra (Martín Cerezo, 2006; Coma, 2001) goitik behera dekonstruitua eta antiheroi bilakatua. Antiheroi hori, armadatik, emazte izatetik eta lan mundutik urrun egoteaz gain, lesbiana da, eta pentalogiaren azken bi nobelak, batik bat, horren onarpena izango dira, eleberraren argumentuen korapiloaren gainetik jarriko baita lesbiana izatearen onartzea eta aldarria. Generoa gainditu nahi da, emakume femeninoa eta gizon maskulinoa binomioa aukera bakarra ez dela aldarrikatuz eta bere burua muga horien hausle bezala agertuz.

Parodia horretan bere garrantzia du Bakhtinek aipatzen zuen pertsonaiaren munduarekiko ikuskerak. Horrela, Bordak Shelleyk (2002) aipatzen zuen gizarte matxistaren errepresentazioa egiten digu Euskal Herria zinezko «giz-herria» dela esanez. «Hainbeste gizarte, gizona gizon, gizonki, semeen semeetatik baitator semea, hegoaldeko nahiz iparraldeko anai... hitz egiten zen une oroz irratietan, egunkarietan, mitinetan, denetan, jendaldearen erdia ahanzten zen» (*Amorezko pena baño*, 82).

Bordak hizkuntza sexistaren erabilpena salatzen du esaldi horien bidez, eta aipatzekoa da hizkuntzaren etenik gabeko erabilpen pluralean: dela hizkuntza ugarien erabilpenean, dela euskalkien eta ahozkoaren erregistroetan, erabilpen sexistarik ²ez da kausitu obra guztian.

Ezpeldoik hizkuntzarekin jolastu egiten du, «Hystheria bat orthograph-yari buruz» (*Jalgi hadi plazara*, 52) badela herri honetan argumentatuz. Azken-aurreko liburuaren izenburua bera *Jalgi hadi plazara* Etxepareri eginiko erreferentzia da, baina nortasun lesbiarra plazaratzearen analogia eginez; liburu berean Euskaltzaindiak Etxeparek idatziriko testu pornografikoak

² Euskararen erabilera ez sexista aztertzeko, Amelia Barquin (2008), Emakundek argitaratua.

ezkutatzearekin lotua dago Ezpeldoik argitu behar duen kasua. Parodiaz gain, Iratxe Retolazak dio Ipar Euskal Herrian sortutako hizkuntza eredu kritikatzan duela Bordak (2010, 136). «Katolizismoaren eta patriarkatuaren eredu ere badena, eta bestetik, Hego Euskal Herrian sorturiko ereduari ere kritika egiten dio, merkantilizazioaren eta profesionalizazioaren eredu delako».

Núñez-Beteluk (2002, 169) ondo esaten du, Iparraldeak bizi duen egoera modu komikoan salatzen duela Bordak «Under the apparent frivolousness and comic nature of the cases Ezpeldoi tries to solve». Lehen eleberrian, gasbidearen eraikuntza; bigarreanean, Asiatik ekarritako abarketen salmenta, Iparraldean eginiko ekoizpena bailitzan; hirugarrenean, Itoizko urtegiaren eraikuntzaren salaketa eta Bardearen erabilpen militarra. «Pinta esnea 1'64 libera pagatzen zuten A kalitatekoa izanez gero. Alde horretatik kontsideraturik, zirudien Euskal Herriko behi errentagarri bakarra Bernardo Atxagarena zela» (*Amorezko pena baño*, 138).

Shelleyk (2002, 351-7) aipatzen du emakume detektibeek polizien zeregina auzitan jar lezaketela, eta indarkeria salatu. Ezpeldoik Baionako jaietan gertatzen diren bortxaketak salatu ditu (*Jalgi hadi plazara* eta *Boga Boga*) edota erreferentzia egiten dio estatuaren biolentziari: «Biolentzia beti, estatuaren eta honen segitzale sütsüen azken elkibidea zen» (*Bakean utzi arte*, 68).

3.1.2. *Emakume, bazterreko eta queer pertsonaiak inguratuta eraikitako agertokia*

Emakumezko detektibeak ohiko duen gizarte salaketaz gain, Shelleyk esaten duen modura, emakumeen eleberri beltza ohiko familiaratik urrundu eta emakumeen arteko harreman berrien agertoki bihurtzen da (2002, 351). Ezpeldoiren eraikuntza inguru femenino batekin antzematen da. Lehen eleberrian, Joana laguntzailea eta Erika lagun lesbiana azaltzen dira; bigarreanean, Gaxu laguntzaile eta erdi maitalea; hirugarrenean, Joana laguntzailea eta Zeldak bikotekidea; *Jalgi Hadi plazara* eleberrian, Carmen bikotekide berria eta azkenik, *Boga Boga* emazte polizia batenganako desira sentitzen du.

Emakume guzti-guzti horiek aferak konpontzen lagunduko diote Ezpeldoiri, baina, batez ere, bere identitate lesbiarra garatzen eta aurkitzen lagunduko diote. «Zena zelakoa Carmenekin lesbiana iluminatu gisa Bilbon plazaratuz geroztik nabaritzen nuen Witig bereziki garrantzitsua zela niretzat (...) nire panteoi andrakoari Monikaren itxura gehitu nion» (*Boga boga*, 32).

Ezpeldoren inguruan familia tradizionalik ez da agertzen, amari erreferentzia bakarra egiten zaio bigarren eleberrian, baina umezurtz gisa aurkeztzen da Ezpeldoi. Polizia eleberri hauetan amatasuna ez da lantzen (Núñez-Betelu, 2001; Gabilondo, 2006), amatasunaren gainean egindako erreferentzia bakarra Maiena Ameztai dugu, baina Maienak «seme bastarta munduratu zuen» (*Bizi nizano munduan*, 88). Nahi gabeko semea eta urteen joanean ezkututzen ariko dena. «Ama bakartien egunerokotasuna gaurko mendean ez zen Teexak uste zuen bezain erraza» (*Bizi nizano munduan*, 88).

Queer pertsonaia horren eraikuntzan, gizarteari ematen dion soa eta familia tradizionalarekin egiten duen etena aipatu ditugu, eta interesgarria da maitasun erromantikoarekin egiten duen apurketa. «Uste duna amets erromantikoen tenorean garela?» (*Jalgi hadi plazara*, 43). Pertsonaia eraikitzeko erabilitako parodiarekin amaitzeko, Ezpeldoik hizkuntza eta maitasunaren gainean egindako gogoeta bat aukeratu dugu:

Euskaraz pentsatzea, euskaraz mintzatzea, euskaraz irakurtzea, euskaraz edatea, euskaraz jatea, euskaraz amodioaren egitea. Jatea edo edatea edo pentsatzea aise zen, bena giro desüskaldündü hontan amodioaren egitea nekeza zela korpizteko aitortzeko nüan, eta hortakoz nintzen mentüraz hain bakotx. (*Bakean ützi arte*, 41)

3.2. Nortasun lesbiarraren garapena (iruzkinak)

Amaia Ezpeldoi ibiltaria da (Cillero, 2009, 208); Bordak berak aitortzen duen bezala, nomada (Euskonews, 2006-23-30). Ezpeldoik, bestalde, nomadismo horretan ibilbide bat eraikitzen du bazterretik erdigunera, horrela, eleberriz eleberri leku bakoitzari tokiko euskara egokitu dio, azkenik, Bilbon estandarrari lekua emateko. Lehen hiru eleberriak herrietan garatu dira, herri txikietan; lehena, Zuberoan (*Bakean ützi arte*) eta zubereraz mintzatu

da Ezpeldoik; bigarrena, (*Bizi nizano munduan*) Nafarroa Beherean kokaturik dago, eta behe-nafarrera erabili du Ezpeldoik; hirugarrena, Nafarroan gartzzen da (*Amorezko pena baño*) eta nafarrerara hurbiltzen da Ezpeldoi, *Jalgi hadi plazara* eleberria Bilbon eta Gasteizen kokatu du, eta estandarren hautua egin du Bordak. Eta bukatzeko, *Boga boga* eleberrian, Baionaren hautua egiten du, bi Euskal Herriak ezkondu dituen gatazka gunea gaitzat eta espaziotzat harturik.

Periferiatik erdigunera egindako ibilbide horretan Núñez-Beteluk (2002) eta Retolazak (2010) analogiak egin dituzte sexu eta nazio identitateen artean. Horrela, bi kritikariek aipatu dute Joseba Gabilondoren (2006) teoria indartuz, Amaia Ezpeldoiren nortasunaren garatze eta onarpena gertatzen dela eleberrietan zehar. Lehen eleberrietan Ezpeldoi arrotz sentitzen da jaioterrian, arrotz bere gorputzean. «Ixil hadi, estrañerrak baitiuk hemen. Noski, ni nintzen estrañerra» (*Bizi nizano munduan*, 136); Manexina zira? (*Bakean utzi arte*, 31). Gatazka identitario horiek, identitate heterosexuala eta identitate lesbiarra batetik eta identitate linguistiko hegemonikoa eta identitate linguistiko periferikoa bestetik, eraiki edo deseraikiko dute batik bat Amaia Ezpeldoiren izatea (Retolaza, 2010, 130). Izate arrotzaren inguruan hausnartzen du Ezpeldoik, eta onartu egiten du hori horrela dela, eta hortik abiatuta eraikitzen du bere identitatea (Núñez-Betelu, 2002: 168).

Lehen eleberrian (*Bakean utzi arte*) Jim mutil-laguna une oro du buruan, baina begirada Joana bilatzen hasten da. Beraz, lehen eleberrian Ezpeldoi bisexual gisa aurkezten zaigu, beste hurrengo bi eleberrietan (*Bizi nizano munduan* eta *Amodiozko pena baño*), bere begiradak emakumeen gorputzak bilatzen eta desiratzen ditu. Desiraren eremuetara eramaten da begirada lesbiarra. Lehen nobela hauetan begirada lesbiarra han eta hemen topatzen da, baina ez dago identitate lesbiarrari buruzko hausnarketarik. Azken bi eleberrietan (*Jalgi hadi plazara* eta *Boga Bogan*), ordea, Amaia Ezpeldoik bere lesbiana identitatea plazaratzen du. Identitatea aldarrikatzen du eta kokapen politiko eta soziala bilatu (Retolaza, 2010, 127).

Hausnarrean tematu nintzen: bitzta zinez aldatu zitzaidan lesbiana naiz errateko lotsa gainditu nuenetik. Oinak lurrean erro eta burua zeruetatik txilintxan banitu bezala zen, egiazkotasun berri bezain finkoaren sentsazioa. (*Boga boga*, 32)

Amaia Ezpeldoi nomada, arrotza eta periferikoa dugu, baina *queer* izate horrek hibridazioa eta mugen ezabaketa dakarzkio. Retolazak esaten duen bezala, Zuberoako bazter batetik Bilbo hiriaren erdigunera egindako bidaiak hiru identitate gatazka eragin dizkio Ezpeldoiri. «1. Nekazal identitatea vs hiri identitatea; 2. Identitate heterosexuala vs identitate lesbiarra; 3. Identitate linguistiko hegemonikoa vs identitate linguistiko periferikoa» (Retolaza, 2010, 130). Ezpeldoik, ibiltaria den neurrian eta *queer* erreferente den neurrian, munduaren ikuskera berri bat eskaintzen digu: mugen eta kontzeptu binomikoen ezabaketa, nazioen, hizkuntzen eta sexuen hibridazioa; bi hitzetan: aniztasun paradigma.

Ez da ahaztekoa, halere, Katixa Dolharek (2013) nabarmentzen duen Bordaren bakartasun anizkuna: baztertzea, bazterreratzea, erbesteratzea, barnekoitasuna, solipsismoa, erokeria, misantropia, paranoia, eskizofrenia, ezberdintasuna eta anormaltasuna. Kontzeptu horiek guztiak Amaia Ezpeldoik bere ibilbide luzean bidaide ez ezik, bide izan ditu.

4. Ondorioak

Artikulu honen ondorio nagusi gisa esan daiteke Amaia Ezpeldoik ondo ezkondu dituela egun bizirik dagoen ideologia postmoderno feministak *queer* teoriaren inguruan eraiki duen diskurtsoa eta detektibeen gizonezko mundu hegemonikoaren ikuskera. Periferiatik erdigunera doan identitate gatazka eta horren diskurtsoa, hizkuntza eta espazio askotariko eta hibridatuak eraikitzen jakin du, eta horrek bi eremu hain kontrajarrien mugak kimatzea ekarri dio. Ezpeldoiren sinesgarritasuna, gainera, kontestualizazio txukun eta egoki batetik dator.

Bigarrenik esan genezake, detektibe bakar batekin osatutako Bordaren sail hau oso bakana dela euskal literaturan; Bordaren Amaia Ezpeldoi, Garteren Jon Bidart eta Hasier Etxeberriaren Damian Arruti baitira gure azterketan eleberrietan behin eta berriz narrazio ezberdinetan azaltzen direnak. Beraz, euskal literaturan, sailetan detektibeak sortzeko joera urria dela aipatu beharko litzateke ondorio gisa. Bestalde, euskal literaturan ezagutzen den lesbiana eta detektibe protagonista bakarra da Amaia Ezpeldoi. Esan

daiteke, beraz, hegemonikoki gizonezkoena den munduan emakumeak irudikatze ahaleginik ez dela egin euskal detektibeen eleberrigintzan. Pertsonaia femenino lesbiana gutxi azaldu da euskal narraziogintzan, eta Amaia Ezpeldoi da detektibe lesbiana bakarra euskal literaturak eman duena detektibeen historian.

Egunerokotasunaren hausturan edota legearen urratzean oinarritzen dira polizia eleberriak, eta emakume detektibeak ohiko injustizien kontra borrokatzen dira. Baina eleberrri beltzean eraiki den eleberrri feministan, emakume detektibeentzat krimenik handiena gizarte ezberdintasunak sortzen duena dela esan dugu; beraz, Amaia Ezpeldoik eleberrietan egiten duen kritika sozial eta politikoa genero horren paradigma argia da.

Laugarrenik, kritika soziala eleberrri beltzaren ezaugarri izanik, modu gogorren eta gordinean eman ohi da, baina Itxaro Bordak, nobelagile lesbianen antzera, emakume detektibe lesbianen bidez arau heterosexualak urratzea du helburu, eta ezarritako norma edota jarrera heteronormatiboa iraultzeko, parodia, umorea erabiltzen du. Parodia hori *queer* pertsonaia batekin egiten du.

Azkenik, euskal literaturan agertu diren *queer* pertsonaiak esan ohi da deskontestualizatuak agertu ohi direla eta tragedia eta tremendismoarekin lotu izan direla horien ardatz narratiboak. Amaia Ezpeldoik testuiguru batean agertzen du bere nortasun lesbiarra, eta tragedia edota tremendismoa izan zitekeena gogoeta positibo bihurtzen du, azkenik, gizarteari lau haizeetara «lesbiana naiz» aldarrikatzeko. Beatriz Preciado *queer* teorialariaren esperientzia burutzen du finean Amaia Ezpeldoik. «Hoy habito distintas megaciudades occidentales en las que sobrevivo sexual y políticamente gracias a un tejido micro-comunitario underground. Mi vida está hecha de circulaciones entre distintos lugares, que son al mismo tiempo centros de producción de discursos dominantes y periféricos culturales (...) Transito en tres lenguas» (Preciado, 2008, 77). «Disfrute de lo que tengo. El placer único de escribir en inglés, en francés, en español, de cambiar de una lengua a otra como tránsito de la masculinidad a la feminidad, a la transexualidad. El placer de la multiplicidad» (Preciado, 2008, 103).

5. Bibliografia

ALVAREZ URÍA, Amaia, 2014, «Glosategia», in *Genero-ariketak. Feminismoaren subjektuak*. Donostia: Edo, 209-307 or.

APALATEGI, U., 2007, «Bakean ützi arte (1994) Itxaro Borda», in *Egungo euskal eleberraren historia*. Bilbo: EHU, 135-143.

ARREGI DIAZ DE HEREDIA, R., 2010, «Aspaldiko hitzaldi bat gogoan», in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 43-59.

ATUTXA, I., 2010, «Itxaro Borda bestaldetik; mugako identitate baten sorrera», in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 231-249.

AYERBE, M., 2010, «Ustekabeak, ezusteak eta esanezinak: ezkututik agerira, in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 59-87.

BAL, M., 1985. *Teoría de la narrativa*. Madril: Cátedra.

BARQUIN, A., 2008, *Euskararen erabilera ez sexista*. Emakunde

BORDA, I., 1994, *Bakean ützi arte*. Zarautz: Susa.

———, (1996 a), *Amorezko pena baño*. Zarautz: Susa.

———, (1996 b), *Bizi naizeno munduan*. Zarautz: Susa.

———, 2007, *Jalgi hadi plazara*. Zarautz: Susa

———, 2010, «Gaiaren minean», in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 317-335.

———, 2012. *Boga Boga*. Zarautz: Susa.

BOVES, C., 1993, *La novela*. Madril: Síntesis.

BUTLER, J., 2001, *El género en disputa. El feminismo y la subversión de la identidad*. Bartzelona: Paidós.

CILLERO, J., 2007, «Sabuesos insólitos: reflejo de la identidad en varias novelas policíacas escritas en euskara», in *Más allá de la periferia: narrativas de identidad en Cataluña, Galicia y el País Vasco*. Journal of Spanish and Galicia Studies: Antipodas, 89-96.

———, 2009, «Woman on the Road, A New Look at Bilbao's Urban Landscape in Itxaro Borda's Ezpeldoi Series», in *Crime scene Spain: essays on post-Franco crime fiction. La novela negra*. Bartzelona: La Novela Negra Ediciones, 204-227.

- COMA, J., 2001, *La novela negra*. Bartzelona: Ediciones.
- DESPENTES, V., 2007, *Teoría King Kong*. Madril: Melusina Editoriala.
- DOLHARE, K., 2013, «Bakartasuna Itxaro Bordaren obran». *425F* 9, 126-141.
- EGAÑA, I., 2010, Sarrera, in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 7-13.
- GABILONDO, J., 2006, *Nazioaren Hondarrak. Euskal Literatura Garaikidearen historia postnazional baterako hastapenak*. Bilbo: EHU.
- GARATE, G., 1998, «Euskal polizia eleberrien hasiera». *Jakin* 10 (1998) 53-69.
- GEORGE, E., 2002, *Crímenes de mujer: Los mejores relatos de las damas del crimen*. Kordoba: Diagonal.
- GIMENO, B., 2006, *La liberación de una generación. Historia y análisis político del lesbianismo*. Bartzelona: Gedisa.
- GREIMAS, A. J., 1971 (1966). *Semántica estructural. Investigación metódica*. Madril: Gredos.
- HERNÁNDEZ ABAITUA, M., 1982, «Nobela beltza eta polizia nobela klasikoa», *Jakin* 25, (1982) 51-67.
- KEATING, H. R. F., 2003, *Escribir novela negra*. Bartzelona: Paidós.
- LAKE, L., 2006, «Gay & Lesbian Detective Novels» Reprinted from Crime Spree Magazine. <<http://www.lorillake.com/gaydetective.html>> 2014ko martxoan berritua.
- MARTÍN CEREZO, I., 2005, «La evolución del detective en el género policíaco». Madrilko Unibertsitate Autonomoa: *Tonos* ikerketa filologikoen aldizkari elektronikoa. (www.UM.ES/TONOSDIGITAL).
- , 2006, *Poética del relato policíaco*. Murtziako Unibertsitatea.
- MINER, K., 2010, «Sexua eta generoa. Genero eta sexualitate baten gizarte eraikuntza literaturan», in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 357-375.
- MUNT, S., 1994, *Murder by the Book? Feminism and the Crime Novel*. Londres: Routledge.
- NÚÑEZ-BETELU, M., 2001, «Género y construcción nacional en las escritoras vascas» (tesi argitaragabea). Missouri-Columbiako Unibertsitatea.

———, 2002, «Home Alone: The Positive Rol of Alienation in the Basque Detective of Itxaro Borda», in *The Image of the Outsider in Literature, Media, and Society*. University of Southern Colorado: Society for the Interdisciplinary Study of Social Imagery, 168-71.

OLAZIREGI, M. J., 2002, *Euskal eleberraren historia*. Amorebieta-Etxanoko Udala: Labayru Ikastegia.

PALMER, P., 1997, «The Lesbian Thriller. Transgressive Investigations», *Criminal Proceedings: The Contemporary American Crime Novel*. Londres: Pluto, 87-111.

PRECIADO, B., 2008, *Testo yonqui*. Madril: Espasa.

REDDY, T. M., 1988, *Sisters in Crime: Feminism and the Crime Novel*. New York: Continuum.

RETOLAZA, I., 2010, «Begirada lesbiarrak Itxaro Bordaren nobelagintzan», in *Desira desordenatuak*. Donostia: Utriusque Vasconiae, 125-137.

———, 2008, «Actant», AAVV, *Literatura Terminoen Hiztegia*, op. cit., Euskaltzaindia.

RICH, A., 1978, *Nacida de mujer*. Madril: Noguer.

RODRÍGUEZ, M. S., 2009, «Las novelas policíacas de Alicia Giménez Bartlett: un nuevo enfoque sobre la identidad femenina». *Foro Hispánico*, 34 (2009) 249-262.

RULE, J., 1975, *Lesbian Images*. Softcover: Pluto Press.

SHELLEY, G., 2002, «Maria-Antonia Oliver: la reescritura femenina/feminista de la novela negra». Royal Holloway, University of London, *Buletin of Hispanic Studies*, 79 (2002) 345-360.

TESNIÈRE, L., 1965 (1959), *Elements de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieks.

TORRIJOS, M. M., 2007, «Dentro y fuera de la norma representación textual de la mujer detective en la literatura anglo-norteamericana». Garoza, *Revista de la Sociedad Española de Estudios Literarios de Cultura*, 7 (2007) 249-271.

WALTON, P.; JONES, M., 1999, *Detective Agency*, Los Angeles, Berkeley: University of California Press.

WHITE, L., 1996, *Emakumeen Hitzak Euskaraz: Basque Women Writers of the Twentieth Century*. (tesia) Nevadako Unibertsitatea.

WITTIG, M., 2005, *El pensamiento heterosexual*. Madril: Egales.

WILSON, A., 1995, «The Female Dik and the Crisis of Heterosexuality». In: Glenwood I. (1995). *Feminism Women's Detective Fiction*. Toronto: University of Toronto Press, 148-156.

Iturri elektronikoak

<www.basqueliterature.com>